

Дев'ятих Ю. В.,

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, м. Чернівці

ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ ПРЯМА МОВА У КОНТЕКСТІ ЗМІНИ НАУКОВОЇ ПАРАДИГМИ

У статті описано пряму мову як один із основних типів передачі чужого мовлення. В результаті дослідження виявлено еволюцію даного поняття у контексті зміни наукової парадигми.

Ключові слова: чуже мовлення, пряме мовлення, прямий дискурс.

В статті описана прямая речь как один из наиболее распространенных способов передачи чужой речи. В результате исследования обнаружено эволюцию данного понятия у контексте изменения научной парадигмы

Ключевые слова: чужая речь, прямая речь, прямой дискурс.

The phenomenon of direct speech as one of the commonly used methods to represent the speech of characters or people is described in this article. The result of this research work shows the evolution of the given notion in the context of the paradigm shift.

Key words: represented speech, reported speech, direct speech, reported discourse, represented discourse, direct discourse.

З розвитком науки змінюються наукові парадигми та поняття в усіх сферах життя. Способи передачі мовлення стали об'єктом дослідження вчених ще багато століть тому і виникли вони в зв'язку з потребою передати окрім власного мовлення, мовлення іншої особи. Коли мовець не тільки виражає особисту думку, але й передає мовлення іншого, висловлення отримує двоплановий характер; воно включає мовлення, яке належить мовцю, та таке, яке йому не належить. Останнє називають чужою мовою.

У руслі структурно-таксономічної парадигми чужа мова як термін мав різні визначення та тлумачення. В англійській мові існує термін "reported speech" – one utterance as reported by another (одне висловлення передане в іншому) [17, с. 191]; the words of one speaker relayed by another, esp. in a subordinate clause which is governed by a reporting verb with the pronouns and tense adjusted to the viewpoint of the person reporting. More general usage of the term includes both direct and indirect speech, although a more restricted sense, equivalent only to indirect speech, is often intended (слова одного мовця передані іншим з допомогою підрядного речення, яке керується авторськими дієсловами із займенниками та часовими формами, адаптованими до поглядів мовця, який передає висловлення. Здебільшого вживання терміну включає такі два поняття як: пряма та непряма мова, хоча у вужчому значенні є еквівалентом до поняття непряма мова) [19]. М.М. Бахтін дав визначення цьому феномену: чуже мовлення – це мовлення всередині мовлення, висловлення всередині висловлення, і одночасно це мовлення про мовлення, висловлення про висловлення [20, с. 57]. Також зустрічаємо таке пояснення терміну "reported speech is a message conveying utterance for which the reporter claims no authorship" (чуже мовлення це повідомлення, яке передає чиесь висловлення, у якому доповідач не є першоджерелом) [16, с. 99].

У російській мові маємо різноманітні тлумачення цього лінгвістичного терміну. Чуже мовлення – це висловлення інших осіб, включене в авторський виклад. В залежності від лексико-синтаксичних засобів та способів передачі чужого мовлення розрізняють пряме та непряме мовлення [9, с. 335]. Чуже мовлення – це мовна система, якій притаманні велика кількість видів та модифікацій [5]. Згідно визначення Г. М. Чумакова, чуже мовлення – це мовне явище, яке утворюється разом з іншими типами та модифікаціями мовлення (звуковими, письмовими, кінетичними; зовнішніми та внутрішніми; літературними та діалектними; прозаїчними та поетичними; ораторськими, дитячими та ін.), що виділяє, на основі відповідних опозиційних відносин, єдину систему засобів мови для передачі інформації, внутрішніх думок, волевиявлення, стану, почуттів, звуків, шумів та ін. [12, с. 10]. О. І. Москальська називає чужу мову, "несобственной речью", і розглядає її як особливий тип мовлення, зв'язаний з особливою структурою мовленнєвої ситуації [8, с.128].

Отож, бачимо, що у визначенні терміну "чуже мовлення" існують різні погляди (М. М. Бахтін, Б. В. Томашевський, Ю. Кристева, Р. Барт, В. Лейч, Ш. Гривель, Ж. Жанетт, В. Є. Чернявська, Н. О. Фатеева). Його розглядають як мовлення зовнішнє, вимовлене вголос, та мовлення внутрішнє, вимовлене про себе (В. І. Кодухов 1955; Е. Г. Ризель 1963; Г. М. Чумаков 1975; В. Флейшер, Г. Міхель 1977; І. Т. Дарканбаєва 1979). Вивчення феномену "чужа мова" займалися як в словянських (М. М. Бахтін, В. М. Волошинов, Г. О. Китайгородська, О. Б. Пеньковський, В. М. Топоров, С. Золян, С. Л. Сахно, Л. А. Балаян, Н. Ю. Шведова, Г. М. Чумаков, Б. П. Ардентова), так і в германських мовах (П. Якобсон, Е. Ризель, Д. Таннен, П. Майєс, Е. Холт, Г. Маєрс). У мовознавчих студіях конструкції з чужою мовою вивчали залежно від розуміння сутності цього феномену. Чужу мову досліджували як структурний елемент тексту або окремого висловлення (Г. М. Чумаков, Є. С. Отін), звертали увагу на прагматичні риси, способи і засоби вираження (Н. Д. Арутюнова). Тенденція до переходу в комунікативну парадигму зумовила аналіз таких параметрів чужої мови, як істинність, обґрунтованість, доцільність, коректність (Н. Ю. Шведова, Л. А. Балаян), обґрунтування принципів аналізу чужої мови в контексті спілкування (М. М. Бахтін) тощо. Типологія способів передачі чужої мови розроблялася багатьма авторами (Н. Ю. Шведовою, Н. Д. Арутюновою, Е. Г. Ризель, Е. А. Гончаровою, І. Р. Гальперінім, В. А. Кухаренко). Однак традиційно виділяють три способи її відтворення (І. Б. Голуб, Е. Д. Матрон, Г. Г. Інфантова, В. І. Кодухов, С. О. Крилов, П. О. Лекант, Л. Ю. Максимов, О. В. Падучева, Г. Я. Солганик): пряма мова, непряма мова та невластне-пряма мова. Під способами передачі згідно Г. М. Чумакова, ми розуміємо методи впровадження чужої мови в чиесь висловлення, які відображають ступінь її інформаційної точності і змістової наповненості, з однієї сторони, та морфолого-синтаксичну структуру, емоційно-експресивне забарвлення – з іншої [12, с. 8].

Серед проблем, які заново поставила лінгвістика тексту у другій половині 20 століття, вагоме місце займають аспекти художнього мовлення. Аналіз прямого мовлення, що має давню традицію у західноєвропейській і вітчизняній лінгвістиці, охоплює складну проблематику кореляцій суб'єктних планів нарації. На сьогоднішній день аналіз явища прямого мовлення потребує генералізації та чіткішої детермінації.

Мета статті – узагальнити поняття "пряма мова" у його кореляції з поняттями "пряме мовлення" та "прямий дискурс", відстежити еволюційні процеси в контексті зміни наукових парадигм, а також виокремити фундаментальні та дотичні трактування цих понять.

Пряма мова, як спосіб передачі чужого мовлення та стилістичний прийом є одним із основних засобів, що його використовують автори. Така популярність цього прийому, його розвиток, поява нових різновидів, а також потреба осмислення його суті зумовлює **актуальність** дослідження. **Новизна** дослідження полягає в аналізі проблеми у світлі положень лексикології, наратології та дискурсознавства.

Пряма мова, як спосіб передачі чужої мови характеризується збереженням структурного плану (лексико-граматичні та інтонаційні особливості мовлення, яке передається), актуального плану (ситуативний зміст частин висловлювання мовних засобів) і модального плану (емоціональність, експресивність, відображення дійсності через призму особистості, якій належить дане висловлювання) [3; 11; 14].

В англійських лексикографічних джерелах знаходимо наступне тлумачення терміну пряма мова. Direct speech or oration, the words as actually spoken, not modified in reporting (пряма мова чи мовлення, слова відтворені дослівно і не змінені в процесі відтворення) [17, с. 62]; direct quotation – the exact words of the speaker (пряме цитування – точні слова мовця-першоджерела) [18, с. 271]. Тобто згідно визначення Ф. Кулмаса, "direct speech ("oratio recta", quoted speech) – verbatim reproduction of a certain past speech event for which the reporting speaker does not claim authorship and which s/he does not evaluate while reproducing it" (пряме мовлення (цитоване мовлення) – це дослівне відтворення певної минулої мовленнєвої дії мовцем, який не є першоджерелом і який не дає їй оцінку при відтворенні) [16, с. 39]. А саме як зауважує Ф. Кулмас пряме мовлення обов'язково відтворюється дослівно "de dicto" та є імітацією попереднього висловлення [16, с. 4].

Російські лексикографічні джерела дають таке визначення терміну пряма мова: речь прямая (прямое повествование) англ. direct speech (oration, discourse), фр. discours direct, нім. direkte Rede, ісп. estilo directo. Висловлення іншої особи, передане дослівно, незалежно від мовлення того, хто є мовцем в даний момент [1, с. 376]. Слідуючи за Великим Енциклопедичним Словником В. М. Ярцевої, пряме мовлення – це дослівне відтворення чужого висловлення, яке супроводжується словами автора [14, с. 404]; за Т.В. Матвєєвою – це передача чужого мовлення з повним збереженням його особливостей (змісту, синтаксичної форми, стилістичного забарвлення, емоційно-експресивного забарвлення) [7, с. 352]. В словнику лінгвістичних термінів О. С. Ахманової знаходимо термін "цитирование прямое", який є відповідником англійському терміну, наведеному вище, "direct quotation" – дослівне відтворення чужого мовлення [1, с. 511].

В українській мові бачимо таке визначення: пряма мова – не пристосоване до мовлення автора, точно відтворене чуже висловлення, що здебільшого супроводжується так званими словами автора, які містять інформацію про адресанта прямої мови, іноді і про обставини, джерело фіксації, спосіб такого висловлення. Пряма мова зберігає інтонаційну, емоційно-експресивну природу чужого виразу. Пряма мова може відтворювати вирази й самого автора чи персонажа, висловлені ним подумки або в минулому чи можливий у майбутньому [10, с. 508]. За зауваженням К. А. Долинїна, "пряме мовлення – це показ чужого слова, а непряме – розповідь про нього" [4, с. 226]. М. Крупа трактує пряме мовлення як чуже мовлення, відтворене з повним збереженням його форм [6, с. 245]. Як зауважує І. А. Бехта пряме мовлення (ПМ) – це найпоширеніший самостійний спосіб передавання персонажного дискурсу з властивою наявністю елементів на лексико-семантичному, морфологічному, синтаксичному рівнях. Як загальномовне явище ПМ реалізується в усній комунікації, характеризується автентичністю мови мовця. Текстова сутність ПМ визначається за різних методологічних засад, за якими воно є або дослівним передаванням мовлення персонажа зі збереженням усіх граматичних і лексичних особливостей, або опріч відтворення безпосереднього висловлювання – передаванням думок, почуттів. Тобто, ПМ відтворює або внутрішнє мовлення від тієї особи, якій воно належить, або репрезентує власне озвучене мовлення [2, с. 22-23].

Проте з появою поняття "дискурс" в 50-х роках та його розмежуванням із поняттям "текст" на поч. 80-х років [13, с. 87] в мовознавчій та лінгвістичній літературі зустрічаємо поняття "reported discourse", яке трактується як "intrusion of the voice (spoken or written) of one speaker or writer into the discourse of another" (втручання голосу одного мовця чи письменника в дискурс іншого) [15, с. 3-5] та поняття "represented discourse" – rendering character's speech (передача мовлення персонажа) (R. Jakobson, A.G. Laundry). На основі таких понять з'являється термін "direct discourse – report in which a speaker's exact words are quoted" (прямий дискурс – повідомлення в якому цитуються слова мовця-першоджерела) [19]; "direct discourse (oratio recta) occurs when a primary speaker or writer presents the speech or writing of a secondary person through the latter's own perspective, but as reported by the primary speaker" (спостерігаємо прямий дискурс, коли мовець чи письменник презентує мовлення чи письмо крізь призму поглядів іншої особи, яка є першоджерелом) [15, с. 3]. Слідуючи за А. Жебицькою, "direct discourse – reporting another's person's words by quoting them, temporarily assuming the role of that person, that is to say, imagining himself as the other person, "plays his part" (прямий дискурс – передача слів однієї особи іншою за допомогою цитування, що тимчасово дає змогу мовцю уявити себе іншою особою, так би мовити "зіграти роль") [21, с. 272].

В українській лінгвістичній літературі часто зустрічаємо поняття "прямий дискурс", яке багато вчених ототожнюють з поняттям "пряме мовлення". Це поняття не є уніфікованим феноменом, а навпаки формою,

що займає проміжну позицію, яка використовується для позначення записаних, відтворених чи складених слів індивіда чи автора.

Отож, введення чийхось слів у письмовий чи усний *нарратив* отримало чималу кількість назв, часом суперечливих та несумісних, що пояснюється структурною складністю визначення цього феномену і міждисциплінарністю наукових студій, утім всі вони характеризують одне явище.

Література:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1966. – 486 с.
2. Бехта І. А. Сутність прямого мовлення в текстовій комунікації. – “Другі Каразінські читання : два століття харківської лінгвістичної школи” / І. А. Бехта // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Харків, 2003. – С. 22-23.
3. Домашнев, А. И. Интерпретация художественного текста [Текст] / А. И. Домашнев, И. П. Шишкина, Е. А. Гончарова. – М. : Просвещение, 1989. – 208 с.
4. Долинин К. А. Интерпретация текста: Французский язык: Учебное пособие. Изд. 4-е. – М. : КомКнига, 2010. – 304 с. Впервые: Долинин К.А. Интерпретация текста. – М. : Просвещение, 1985.
5. Кодухов В. И. Прямая и косвенная речь. – Л., 1957. – 85 с.
6. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. – 416 с.
7. Матвеева Т. В. Полный словарь лингвистических терминов. – Ростов н/Д, 2010. – 562 с.
8. Москальская О. И. Грамматика текста / О. И. Москальская. М. : Высшая школа, 1981. – 183 с.
9. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь – справочник лингвистических терминов: Пособие для учителя – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Просвещение, 1985. – 399 с.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
11. Теория литературы: Учебное пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений: В 2 т. / Под. ред. Н. Д. Тamarченко. – М. : Издательский центр “Академия”, 2004.
12. Чумаков, Г. М. Синтаксис конструкций с чужой речью. – Киев : Высшая школа, 1975. – 220 с.
13. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник для фахівців з теорет. гуманіт. дисциплін та гуманіт. Інформатики. – К. : “АртЕк”, 1998. – 336 с.
14. Ярцева В. Н. Языкознание. Большой энциклопедический словарь. – М. : Большая российская энциклопедия, 2001. – 685 с.
15. Colette M. Quoting Speech in Early English. – Cambridge : Cambridge University Press. 2011. – 230 p.
16. Coulmas F. Direct and Indirect Speech. 1986. – 370 p.
17. Matthew P.H. The Concise Oxford Dictionary of Linguistics. – Oxford : Oxford University Press. 2007. – 245 p.
18. Michael E. Agnes. Webster’s New World Dictionary. Pocket Books. 2003. – 736 p.
19. Oxford English Dictionary. (Third edition), J. Simpson (ed.). – Режим доступу : <http://www.oed.com/>.
20. Pechey G. Mikhail Bakhtin: The World in the World. 2007. – 257 p.
21. Wierzbicka A. The Semantics of Direct and Indirect Discourse. Paper in Linguistics. 1974. – 307 p.